

Văn hóa ven sông Hồng ở Việt Nam, vấn đề và sự tiếp cận

(Tiếp theo kỳ trước)

PG&TS. NGUYỄN CHÍ BÈN*

3. Nhìn lại tình hình nghiên cứu văn hóa ven sông Hồng ở Việt Nam

Như vậy, sông Hồng không chỉ có vai trò kiến tạo một châu thổ, mà còn đóng vai trò tạo ra một nền văn hóa ven sông Hồng. Để tiếp cận nền văn hóa ấy, dù rằng tiếp cận dưới góc độ nào: văn hoá tộc người hay văn minh sinh thái, không thể không nhìn lại tình hình nghiên cứu văn hóa ven sông Hồng ở Việt Nam.

3.1. Những công trình nghiên cứu trước 1945

Trước năm 1945, các nhà nho ở Việt Nam cũng quan tâm, ghi chép về sông Hồng. Có thể kể đến hai bộ sử: *Đại Việt sử ký toàn thư* và *Đại Nam thực lục*. Các sự kiện liên quan đến sông Hồng đều được các sử gia - nho gia ghi chép. Đáng lưu ý trong các bộ địa chí của Quốc sử quán triều Nguyễn, hay của các nhà nho, đều ghi chép đầy đủ về sông Hồng, cùng các chi lưu, phân lưu của nó. *Đại Nam nhất thống chí* của Quốc sử quán triều Nguyễn, khi ghi chép về các tỉnh có sông Hồng chảy qua, đều ghi chép về dòng sông này. Nguyễn Văn Siêu (1799 - 1872), khi viết *Phương đình dư địa chí*, đã dành một phần "Khảo cứu về ngọn nguồn sông Nhị Hà" để viết về sông Hồng.

Người Pháp vào xâm lược Việt Nam, sông Hồng là dòng sông được họ quan tâm điều tra, khảo sát để phục vụ cho việc giao thương giữa

Vân Nam và xứ Bắc Kỳ khi ấy. Thống kê ban đầu ở các thư viện tại Hà Nội cho thấy, có 22 công trình của 22 tác giả nước ngoài điều tra, nghiên cứu về sông Hồng¹. Đáng lưu ý nhất trong thời thuộc Pháp là công trình *Người nông dân châu thổ Bắc Kỳ (Les paysans du delta tonkinois études de géographie humaine)* của Pierre Gourou, xuất bản năm 1936, tại Pari. Đối tượng nghiên cứu của tác giả là người nông dân châu thổ Bắc bộ, nên sông Hồng là một đối tượng được đề cập khá kỹ lưỡng ở các phương diện khác nhau.

3.2. Những công trình nghiên cứu từ 1945 đến nay

Sau năm 1945, nhất là sau năm 1954, việc nghiên cứu sông Hồng và văn hóa ven sông Hồng được đặc biệt chú trọng ở Việt Nam. Hướng tiếp cận đầu tiên là từ góc nhìn dân tộc học. Những năm 60 của thế kỷ XX, nhiều công trình nghiên cứu về làng xã vùng sông Hồng đã xuất hiện như: Nguyễn Hồng Phong với *Xã thôn Việt Nam*, Viện sử học với chương trình nghiên cứu về nông thôn Việt Nam, mà chủ yếu cứ liệu và địa bàn nghiên cứu là vùng sông Hồng. Những năm 70, 80 của thế kỷ XX, có thể kể đến một số chương trình nghiên cứu về văn hóa xã hội đồng bằng sông Hồng như chương trình nghiên cứu làng xã đồng bằng sông Hồng, với sự tài trợ của Đại sứ quán Pháp tại Hà Nội, giữa Viện Đông Nam Á và thế giới Nam Đảo, (LASEMA) thuộc Trung tâm Quốc

* VIỆN TRƯỞNG VIỆN
VĂN HÓA - NGHỆ THUẬT VIỆT NAM

gia nghiên cứu khoa học Pháp (CNRS) và Viện Dân tộc học thuộc Trung tâm Khoa học xã hội và nhân văn quốc gia Việt Nam, mà kết quả là hai công trình đã công bố: *Mông Phụ, một làng ở đồng bằng sông Hồng*² và *Làng ở vùng châu thổ sông Hồng, vấn đề còn bỏ ngõ*³.

Cũng tiếp cận theo hướng dân tộc học, sau khi nghiên cứu dân tộc Mường, PGS. Nguyễn Từ Chi quay về với làng Việt, ông đã có một công trình nổi tiếng: *Cơ cấu tổ chức của làng Việt cổ truyền ở Bắc bộ*. Và chính ông lại hướng dẫn một nhóm các nhà khoa học trẻ của Viện Đông Nam Á đi vào tiếp cận làng xã sông Hồng để rồi có *Tim hiểu cảnh quan đồng bằng*⁴. Cũng trong hướng tiếp cận này, phải kể đến công trình *Người Việt ở đồng bằng Bắc bộ*⁵. Công trình dày hơn 1.000 trang của GS. Diệp Đình Hoa và các cộng tác viên nghiên cứu người Việt đồng bằng Bắc bộ, từ góc nhìn dân tộc học, đã phác họa được những phương diện cần thiết về người Việt nơi đây.

Thứ hai là hướng tiếp cận xã hội học. Đáng lưu ý nhất trong những công trình tiếp cận theo hướng này là các tác phẩm của GS.TS. Tô Duy Hợp với công trình *Sự biến đổi làng - xã Việt Nam ngày nay ở đồng bằng sông Hồng*⁶ do ông chủ biên là kết tinh những công trình của ông và các cộng sự về những làng xã cụ thể như Tam Sơn, Ninh Hiệp. Trong hướng tiếp cận này, phải kể đến công trình *Đối diện tương lai, hồi sinh quá khứ* của John Kleinen⁷ về một làng ven sông Đáy ở Hà Tây. Vấn đề dòng họ của người Việt ở đồng bằng sông Hồng đã được các nhà nghiên cứu ở Viện Xã hội học (Viện KHXHVN) chú trọng. Có thể kể đến công trình của hai tác giả Mai Văn Hai và Phan Đại Doãn⁸ về dòng họ nơi đồng bằng sông Hồng.

Thứ ba là hướng tiếp cận văn hóa học. Công trình đáng kể nhất trong lĩnh vực này phải kể đến là *Văn hóa và cư dân vùng đồng bằng sông Hồng*, do Vũ Tự Lập, chủ biên⁹. Có thể nói, đây là công trình đầu tiên, quy mô về văn hóa và con người ở đồng bằng sông Hồng. Sau Hội thảo khoa học về văn hóa và cư dân đồng bằng sông Hồng trong các năm 1989, 1991, công trình được ra mắt bạn¹ đọc gồm 4 chương: Khung cảnh tự nhiên của văn hóa và cư dân đồng bằng sông Hồng; Cư dân đồng bằng sông Hồng, người sáng tạo ra văn hóa đồng bằng sông Hồng; Văn hóa đồng

bằng sông Hồng; Xây dựng nền văn hóa mới - Kế thừa và giữ gìn tinh hoa văn hóa truyền thống. Công trình *Các vùng văn hóa Việt Nam* do GS. Đinh Gia Khánh và nhà thơ Cù Huy Cận chủ biên¹⁰, có dành hai chương để cập các vùng văn hóa liên quan đến sông Hồng: vùng văn hoá châu thổ Bắc bộ, vùng văn hoá Tây Bắc.

Cũng trong hướng tiếp cận này, phải kể đến những công trình địa chí các tỉnh ra đời trong các năm qua. Tỉnh Vĩnh Phú (cũ) nay là hai tỉnh: Vĩnh Phúc và Phú Thọ, đã xuất bản công trình *Địa chí Vĩnh Phú, Văn hóa dân gian vùng đất tổ*¹¹; Hà Nội công bố *Địa chí văn hóa dân gian Thăng Long, Đông Đô, Hà Nội*¹². Ngay sau khi chia tách tỉnh, Vĩnh Phúc xuất bản *Địa chí Vĩnh Phúc (sơ thảo)*. Các tỉnh Hà Nam, Nam Định đều đã xuất bản các công trình địa chí của tỉnh mình. Hai tỉnh Thái Bình, Hưng Yên đang biên soạn địa chí tỉnh, sẽ xuất bản nay mai. Riêng tỉnh Thái Bình, những năm qua đã công bố *Ngàn năm đất và người Thái Bình*¹³, *Đất và người Thái Bình*¹⁴.

Với tư cách một cơ quan nghiên cứu chiến lược cho Bộ Văn hoá Thông tin (cũ) nay là Bộ Văn hoá, Thể thao và Du lịch, Viện Văn hoá nghệ thuật Việt Nam (Vicas) đã thực hiện một số đề tài nghiên cứu cấp Bộ (*Văn hoá nông thôn trong phát triển*) và cấp nhà nước (*Đời sống văn hoá và xu hướng phát triển văn hoá ở nông thôn đồng bằng sông Hồng và sông Cửu Long*). Cả hai đề tài thực hiện thành công, phác họa bức tranh toàn cảnh của đời sống văn hoá ở đồng bằng sông Hồng.

Trong hướng tiếp cận văn hóa học khi nghiên cứu văn hóa ven sông Hồng, không thể không nhắc đến nhà khoa học đã quá cố, GS. Trần Quốc Vượng. Bằng phương pháp liên ngành, ông công bố khá nhiều các tiểu luận về văn hóa ven sông Hồng như *Môi trường, con người và văn hoá*¹⁵, *Hà Nội như tôi hiểu*¹⁶, *Hà Nội - Thăng Long, tìm tòi và suy ngẫm*¹⁷. Chính vì thế, những công trình của ông có giá trị đặc biệt trong việc nghiên cứu văn hóa ven sông Hồng.

4. Những lưu ý khi tiếp cận về văn hóa ven sông Hồng

Phải thừa nhận rằng, những năm qua, nghiên cứu văn hóa ven sông Hồng ở Việt Nam đã đạt được những thành quả đáng khích

lệ. Tuy nhiên, tôi nghĩ rằng, vùng văn hóa ven sông Hồng vẫn còn nhiều vấn đề đặt ra, đang thu hút các nhà nghiên cứu. Tôi cũng cho rằng, mỗi cách tiếp cận sẽ có những vấn đề phải lưu ý khác nhau.

4.1. Tiếp cận dân tộc học

Đây là hướng nghiên cứu đạt được nhiều kết quả nhất trong những năm qua về văn hóa ven sông Hồng ở Việt Nam, nhưng nó cũng đang đứng trước khá nhiều vấn đề đặt ra. Đơn cử, cho tới nay, chưa hề có một công trình về đề điều ở Bắc bộ của người Việt, từ phương diện dân tộc học. Nghiên cứu văn hoá của người Việt ở Bắc bộ mà không nghiên cứu văn hoá đề điều của họ, thì quả là một khiếm khuyết khi vẽ bức tranh toàn cảnh của văn hoá Việt đồng bằng sông Hồng. Trong các nghiên cứu về làng xã, có ít nhất hai loại làng: một là làng ven sông Hồng; hai là làng chài, gọi cách khác là làng thuỷ cư trên sông Hồng, cũng chưa được quan tâm đề cập. Những tiếp cận từ góc nhìn dân tộc học này, đối với các loại làng trên, sẽ giúp ích rất nhiều cho chúng ta khi tiếp cận văn hoá sinh thái của cư dân ven sông Hồng.

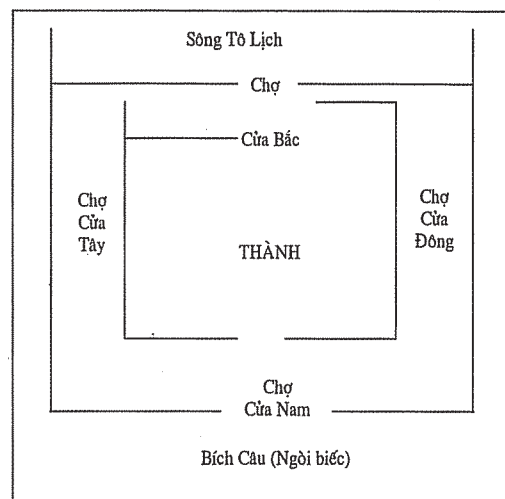
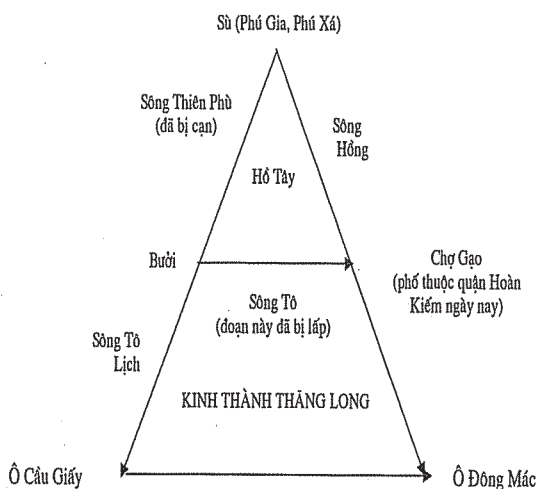
4.2. Tiếp cận lịch sử và lịch sử văn hóa

Vùng văn hóa ven sông Hồng, qua thời gian, lắng đọng nhiều lớp "phù sa" văn hóa

khác nhau. Tiếp cận lịch sử và lịch sử văn hóa vùng văn hóa này sẽ thu được nhiều kết quả có ý nghĩa khoa học. Trong những vấn đề khoa học cần đặt ra từ phương diện này, có vấn đề giao thương giữa Vân Nam (Trung Quốc) và Bắc bộ của Việt Nam. Sông Hồng một thời là đường giao thông, nhưng cũng là con đường giao lưu văn hóa. Nghiên cứu yếu tố ngoại sinh và nội sinh của văn hóa Việt Nam ở đồng bằng sông Hồng, không thể không chú ý đến con đường giao lưu qua sông Hồng. Vả lại, nhìn nhận nền văn hóa ven sông Hồng, không thể không chú ý đến sự biến đổi của sông Hồng trong lịch sử: hiện tượng đổi dòng, vỡ đê và các đầm lầy, ô trũng ven sông Hồng v.v... Các hiện tượng ấy tác động rất mạnh đến văn hóa và cư dân ven sông Hồng. Trải qua quá trình thích ứng với sông Hồng, người Việt, cũng như các dân tộc thiểu số ở Việt Nam, đã có một kho tàng tri thức bản địa về môi trường và sinh thái của vùng ven sông Hồng. Tiếp cận lịch sử và lịch sử văn hóa là điều kiện để chúng ta nhận diện văn hóa sinh thái ven sông Hồng cận kề hơn.

4.3. Tiếp cận sinh thái nhân văn

Thực ra, hướng nghiên cứu này chưa được chú trọng nhiều ở Việt Nam trong những năm qua, nhưng phải khẳng định rằng, đây là một

hướng tiếp cận có hiệu quả, để chúng ta có thể hiểu được bản sắc văn hóa Việt Nam. Kho tàng tri thức bản địa mà cư dân các tộc người ở Việt Nam có được trong ứng xử với sông Hồng qua hàng ngàn năm, thể hiện rõ nét bản sắc văn hóa tộc người.

Lời kết

Sông Hồng từ Vân Nam (Trung Quốc) tới Việt Nam, tạo ra một vùng văn hóa ven sông. Cần mẫn và mãi miết, dòng sông bồi đắp những bãi bờ phù sa, nhưng cũng bồi đắp một vùng văn hóa. Vùng văn hóa ven sông Hồng, được tạo ra từ sự ứng xử của các tộc người ở Việt Nam với sông Hồng. Mỗi tộc người có một cách ứng xử khác nhau với dòng sông này, nhưng đều có thể khẳng định rằng, đó là một sự thích ứng, một thái độ ứng xử mềm như nước. Đó chính là nền văn hóa sinh thái của cư dân ven sông Hồng ở Việt Nam. Công việc nghiên cứu văn hóa ven sông Hồng, trong thời gian qua, đã đạt được những kết quả nhất định, nhưng cũng còn nhiều vấn đề đặt ra, đòi hỏi cần có một chương trình phối hợp nghiên cứu, từ thượng nguồn đến hạ lưu, của một số ngành khoa học khác nhau. Có vậy, chúng ta mới hy vọng có được những hiểu biết ngày càng đúng đắn, toàn diện hơn về sông Hồng - một dòng sông chuyển tải tình hữu nghị, thân ái, hòa hợp giữa các tộc người ở Việt Nam và Trung Quốc cùng sử dụng chung dòng nước sông Hồng./.

N.C.B

Tài liệu tham khảo:

- 1- Thư mục do ThS. Nguyễn Thị Hồng Nhung, Viện Văn hóa - Thông tin cung cấp, xin cảm ơn bạn.
- 2- Nguyễn Tùng (Chủ biên), *Mông Phụ - một làng ở đồng bằng sông Hồng*, Nxb. Văn hóa - Thông tin, 2003.
- 3- Philippe Papin - Olivier Tessier (Chủ biên), *Làng ở vùng châu thổ sông Hồng: vấn đề còn bỏ ngỏ*,

Trung tâm Khoa học xã hội và nhân văn quốc gia xuất bản, H. 2002.

4- Trần Từ (Chủ biên), *Tìm hiểu cảnh quan đồng bằng*, Viện Đông Nam Á xuất bản, H. 1983.

5- Diệp Đình Hoa, *Người Việt vùng đồng bằng Bắc bộ*, Nxb. Khoa học xã hội, H. 2000.

6- Tô Duy Hợp (Chủ biên), *Sự biến đổi của làng - xã Việt Nam ngày nay, ở đồng bằng sông Hồng*, Nxb. Khoa học xã hội, H. 2000.

7- John Kleinen, *Đối diện tương lai, hồi sinh quá khứ (một nghiên cứu về những thay đổi xã hội trong một làng ở miền Bắc Việt Nam)*, Nxb. Văn hóa - Thông tin, 2004.

8- Mai Văn Hai - Phan Đại Doãn, *Quan hệ dòng họ ở châu thổ sông Hồng*, Nxb. Khoa học xã hội, H. 2000.

9- Vũ Tự Lập (Chủ biên), *Văn hóa và cư dân đồng bằng sông Hồng*, Nxb. Khoa học xã hội, 1991.

10- Đinh Gia Khánh, Cù Huy Cận (Chủ biên), *Các vùng văn hóa Việt Nam*, Nxb. Văn học, 1995.

11- Ngô Quang Nam, Xuân Thiêm (Chủ biên), *Địa chí Vĩnh Phú, văn hóa dân gian vùng đất tổ*, Sở Văn hóa - Thông tin Vĩnh Phú xuất bản, 1986.

12- Đinh Gia Khánh, Trần Tiến (Chủ biên), *Địa chí văn hóa dân gian Thăng Long, Đông Đô - Hà Nội*, Sở Văn hóa - Thông tin Hà Nội xuất bản, 1991.

13- Nhiều tác giả, *Ngàn năm đất và người Thái Bình*, Sở Văn hóa - Thông tin, tỉnh Thái Bình xuất bản, 1990.

14- Phạm Minh Đức, Bùi Duy Lan, *Đất và người Thái Bình*, Trung tâm UNESCO thông tin tư liệu lịch sử - văn hóa Việt Nam xuất bản, H. 2003

15- Trần Quốc Vượng, *Môi trường, con người và văn hóa*, Nxb. Văn hóa - Thông tin và Viện Văn hóa, 2005.

16- Trần Quốc Vượng, *Hà Nội như tôi hiểu*, Nxb. Tôn giáo, 2005.

17- Trần Quốc Vượng, *Thăng Long - Hà Nội, tìm tòi và suy ngẫm*, Nxb. Văn hóa - Thông tin, Viện Văn hóa, H. 2006.

ASSOCIATE PROF. DR. NGUYỄN CHÍ BÈN: CULTURES ALONG THE RED RIVER: ISSUES AND APPROACHES

This article is introduced in two issues of the Cultural Heritage Magazine (No. 2 (23) & 3 (24) - 2008). Basing on information on researches of cultures along Red River, the author provides an overview of the Red River and its role in the formation of riparian cultures as well as human behaviors to the river. His article proposes several recommendations on researching Red River cultures in perspectives of ethnology, history and history of culture, human ecology. Hopefully through these recommendations, better understanding of the Red River and its cultures will be achieved.